

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЭВРИСТИК ТАЪЛИМНИНГ АФЗАЛЛИГИ

Рустам Хуррамов

Термиз давлат университети “Бошланғич таълим” кафедраси стажёр-тадқиқотчиси

Термиз, Ўзбекистон

e-mail: rustamkhurramov@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлашни ривожлантириш ҳамда ижтимоий фаоллигини ошириш, шунингдек бошланғич синф ўқувчиларида креатив фикрлашни шакллантиришнинг дидактик имкониятлари ва педагогик шарт-шароитларига доир фикр-мулоҳазалар ёритилган.

Калит сўзлар: мантиқий фикрлаш, ривожлантириш, эвристик қобилият, методика, фаолият, натижа.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические возможности и педагогические условия развития логического мышления и повышения социальной активности учащихся начальных классов, а также дидактические возможности и педагогические условия формирования творческого мышления у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: логическое мышление, развитие, эвристическая способность, методология, деятельность, результат.

Abstract. This article covers the didactic possibilities and pedagogical conditions for developing logical thinking and increasing social activity of primary school students, as well as didactic possibilities and pedagogical conditions for forming creative thinking in primary school students.

Keywords: logical thinking, development, heuristic ability, methodology, activity, result.

Кириш. Эвристик фаолиятни шакллантириш муаммоси кўп қиррали бўлиб, эвристик фаолият ўқув жараёнининг кўп жиҳатлари билан бевосита боғлиқ. У айти пайтда шахс шакллантириш, натижа, талаба ўрганиш нуктаи назаридан режалаштириш фаолиятни, таълим жараёнини ташкил этиш ва фаоллаштириш усули самарадорлигини ошириш воситаси сифатида намоён бўлади. Эвристик фаолият ёки ижодий фикрлашни шакллантириш жараёнини ташкил қилиш педагогик ва психологик йўналишлар, Н.В. Бугорскаянинг илмий ишларида ақс эттирилган [3].

Ўқувчиларда эвристик фикрлашни шакллантириш имконини берадиган педагогик шарт-шароитлар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин. Улар: мустақил ишларнинг мавжудлиги; ўқувчиларда ўқув-билув фаолиятига нисбатан юқори даражадаги қизиқишни ҳосил қилиш; ўқишга нисбатан ижобий майлларни шакллантириш; ўқитишнинг фаол методларидан фойдаланиш; ўқувчиларнинг мавжуд лаёқатларини ривожлантириш кабилар.

Таълимнинг бир босқичидан иккинчи босқичига ўтиш жараёнида ўқувчиларнинг ривожланиши диққат ва интеллектнинг ўзаро таъсири натижасида кучаяди. Бу жараёнда асосан ўқувчиларда креатив, эвристик фикрлашни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ижодий лаёқатлар, яратувчилик сифатлари ҳар бир ўқувчида мавжуд. Бу сифатлар ўзида идрок, ҳозиржавоблик, фаол ҳаракатлар ҳамда мулоқотни мужассамлаштиради. Ижодий фикрлашга эга бўлган ўқувчилар ўзгалар билан мулоқот қилиш, ўзлигини намоён этишга эҳтиёж сезадилар. О.О.Макарычеванинг фикрича, бошланғич синф ўқувчиларининг ижодкорлик лаёқати уларнинг муаммоларни тез идрок этишларидан бошланади. Ўқувчиларнинг ижодий фикрлашлари ўқитувчи томонидан рағбатлантирилиши керак.

Таҳлил ва натижалар. Бошланғич таълим жараёнида ўқувчиларда мантиқий фикрлашни ривожлантириш муаммосини самарали ечиш учун бир қатор вазибаларни ҳал этиш лозим:

Фаолиятни ўрганиш – тўғри мақсад кўя олиш, унга эришиш йўлидаги ҳаракат натижаларини баҳолаш ва шу асосда ўз фаолиятини тўғри ташкил қила олиш.

Шахсий сифатларни вужудга келиши – билим, тушунча ва маълумотларни ўзлаштириш асосида ижобий сифатларни таркиб топтириш.

Ўқув дастурлари мазмунига атроф-муҳит, объектив борлиқни ўрганиш имконини берадиган мавзуларни киритиш.

Оғзаки машқлар ёрдамида ўқувчиларнинг психик жараёнлари ривожланади. Бу қуйидагилар билан изоҳланади: нутқнинг равонлиги; оғзаки ҳисоблаш кўникмаларини жадал шаклланиши; математик мулоқот маданиятининг шаклланиши; билимларни ўзлаштиришга нисбатан эмоционал-қадриятли муносабат тажрибасининг таркиб топиши; математик фикрлаш амалларини бажариш кўникмасининг ҳосил бўлиши; ижодий фаолликнинг таркиб топиши.

Бошланғич синф ўқувчиларида мантиқий фикрлашни ривожлантиришда қуйидаги усуллардан фойдаланиш орқали самарадорликни таъминланади: оғзаки усуллар: ҳикоя, маъруза, суҳбат; кўрғазмали: расм, тасвир ва чизмалар билан ишлаш, рамзлар ёрдамида тушунтириш, намоёниш қилиш; китоб билан ишлаш; амалий: кузатиш, дидактик ўйинлар, статистик изланишлар, машқлар устида ишлаш, моделлаштириш, лойиҳалаштириш; интерфаол: мунозара, лойиҳа методи, “ақлий ҳужум”.

Оғзаки машқлар таълим жараёнини жадаллаштириб коммуникативлик компетенцияларни ривожлантиришга хизмат қилади. Бу ўз навбатида ўқувчиларнинг ақлий ривожланишига таъсир кўрсатади. Чунки оғзаки машқлар тўла ёзма расмийлаштиришни талаб этмайди. Бу эса тилга кўпроқ эътибор қаратишга имкон яратганлиги учун ўқувчилар шахсини ривожлантириш воситаси бўлади ва унга шарт-шароит яратади. Охир оқибатда ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаши ривожланади.

Ўз тадқиқотида Л.В. Заньков [2] ўқувчининг ўқув жараёнида ўрни ва аҳамиятини аниқ кўрсатмай, ўқув фаолиятининг ривожланишини “умумий ривожланиш” деб атаган.

Аксинча, В. В. Давидов ривожлантирувчи таълимнинг моҳияти ҳар бир ўқувчининг ривожланиши учун шарт-шароит яратишда, деб ҳисоблайди. Ҳар

бир ўқувчида у доимо ривожланиб борадиган таълим предметини кўради. Бунинг учун ўқувчиларда ўз-ўзини ўзгартиришга бўлган эҳтиёж пайдо бўлиши ва уни таълим орқали қондира олиши, яъни ўқишни хоҳлаши, севиши ва муваффақият қозониши керак [3].

Инсон тарбияси ва унинг ақлий ривожланиши ўртасида доимо фаоллик мавжуд. Шунинг учун ҳам бошланғич таълимни ривожлантириш мазмунини такомиллаштириш ёки бойитишда, энг аввало, таълим фаолияти мазмуни ва тузилишини пухта таҳлил қилиш зарур. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши бу ҳолат билан бевосита боғлиқ.

Шунга кўра биз ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда оғзаки машқлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик.

Оғзаки машқлар машқ қилиш тури бўлиб, ёзма машққа қаршидир, нутқни ривожлантиришга мўлжалланган фаолият турини кўрсатади. Оғзаки машқ бажарилаётганда эшитиш анализаторлари етакчи восита бўлади ва материалларни ёд олиш, тезда жавоб қилиш имкониятларини ҳосил қилади. У расмийлаштиришни талаб қилмайди, шунинг учун ҳам бошланғич синф ўқувчисининг фикрлашини ривожлантирувчи асосий омил бўлади.

Ушбу масалани “фаолият” концепцияси доирасида ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Чунки ривожлантириш тушунчаси бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини фаоллаштиришда муҳим методологик аҳамиятга эга.

Психолог А. Н. Леонтиев фаолиятни муносабатлар орқали тасвирлайди. У “фаоллик бу жараён эмас; Биз бу атама орқали инсоннинг дунёда муайян муносабатларни амалга ошириш жараёнида муайян талабларни қондириш жараёнларини тушунамиз” [1]. Шундай қилиб, инсоннинг фаолияти доимо унинг эҳтиёжларидан бирига ва уни қондирадиган объектга қаратилган. У субъектнинг фаолиятини шакллантиради ва бошқаради.

Ўқув жараёнида фаолият деганда, янги натижага эришишга қаратилган объект ва субъектнинг ўзаро таъсири тушунилади. Бу таърифдан келиб чиқадик, фаолиятнинг асосини у ёки бу фаолият маҳсулини олиш имконини берувчи технология ташкил этади. Шунини таъкидлаш керакки, технология фаолиятнинг субъекти ҳам, объекти ҳам эмас. Ўқувчилар ўқиш, билим ва кўникмаларга эга бўлишлари учун уларнинг фаолиятини тўғри ташкил этиш зарур.

Таълим фаолиятини тўғри ташкил этишнинг биринчи шarti - бу ички эҳтиёжлар ва мотивларнинг мавжудлиги. Ўқув эҳтиёжлари ва мотивлари ўқувчиларни билим олишга йўналтиради. Ушбу босқичда билим ушбу ўқув

материалини қайта ишлаш натижасида пайдо бўлади. Бундай муомала ўқув материалидаги ички ёки муҳим муносабатларни очиб беради. Ўрганишга бўлган эҳтиёж ҳақида гапирганда, биз талабанинг ҳақиқий ёки фикрлаш тажрибасига бўлган эҳтиёжини тушунамиз.

Хулоса ва таклифлар. Шахсга йўналтирилган таълим назариясида билим ҳеч қачон ўқувчиларга тайёр шаклда берилмаслиги керак. Билим ҳар доим муайян фаолият контекстида ўзлаштирилади.

Шундай қилиб, ҳаракат йўналишини танлашнинг учинчи турида ўқувчиларнинг билиш фаолияти билиш фаолияти билан бирлаштирилади. Таълим фаолиятининг муҳим хусусиятларидан бири бу ўқув жараёнининг ижодий хусусиятидир.

Ақлий ҳаракатлар ва билимларни босқичма-босқич шакллантиришга асосланган таълимга фаол ёндашиш тамойилига таяниш мақсадга мувофиқдир. Чунки ривожлантирувчи таълим назарияси математика ўқитиш жараёнида учта асосий масалани ҳал қилишни талаб қилади: мақсадларни тўғри белгилаш, мазмунини аниқ танлаш ва дидактик воситаларни тизимлаштириш. Талабаларда мантиқий фикрлашни ривожлантириш ғояси ушбу муаммоларни самарали ҳал қилишга имкон беради.

Бизда "фикрлаш" тушунчаси билан тенг имкониятлар мавжуд. Шунга кўра, эвристик фаолият инсон тафаккурининг ранг-баранг ифодасидир. Бундай фаолият натижасида янги ҳаракатлар тизими яратилади ёки одамни ўраб турган объектлар ҳақида илгари номаълум бўлган қонунлар очилади.

Адабиётлар

1. Леонтьев А.Н. Общее понятие деятельности. – М.: Наука, 1977. 368с.
2. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интор, 1996. 544 с.
3. Занков Л.В. и др. Обучение и развитие. – М.: Педагогика, 1995.– 440 с.
4. Ибрагимов Р. Бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари: Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.– Тошкент: Қори Ниёзий номли ЎзПФТИ, 2002. – 265 б.
5. Болтаева Ш.Т., Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш, Монография, Тошкент 2013 й.32-33 б.
6. Каримова В.М. Суннатова Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун ўқув қўлланма.- Т.: Шарқ, 2000.- 112 б.
7. Каримова В, Нишонова З. Мустақил ижодий фикрлаш ва шахснинг ҳиссий, иродавий ва интеллектуал ҳислатлари орасидаги боғланиш // Ж. Халқ таълими, 2001. № 3-6.-Б.-64-69.
8. Хуторский А.В. Развитие одарённости школьников: методика продуктивного обучения . – М.: Владис, 2000. – 320 с.
9. Ҳамроев, Р. (2014). БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО*

ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 22(1), 53-58.

10. Hamroev, A. R. (2019). Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 2019.
11. Hamroyev, A. R. (2021). Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
12. Khamraev, A. R. (2019). Modeling Teacher's Activity in Designing Students' Creative Activities. *Eastern European Scientific Journal*, (1).